

1034

Q II 6

Кыргыз

1874. № 1, 2, 4, 5.

1875 № 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Орденъ Императоръ Драг.

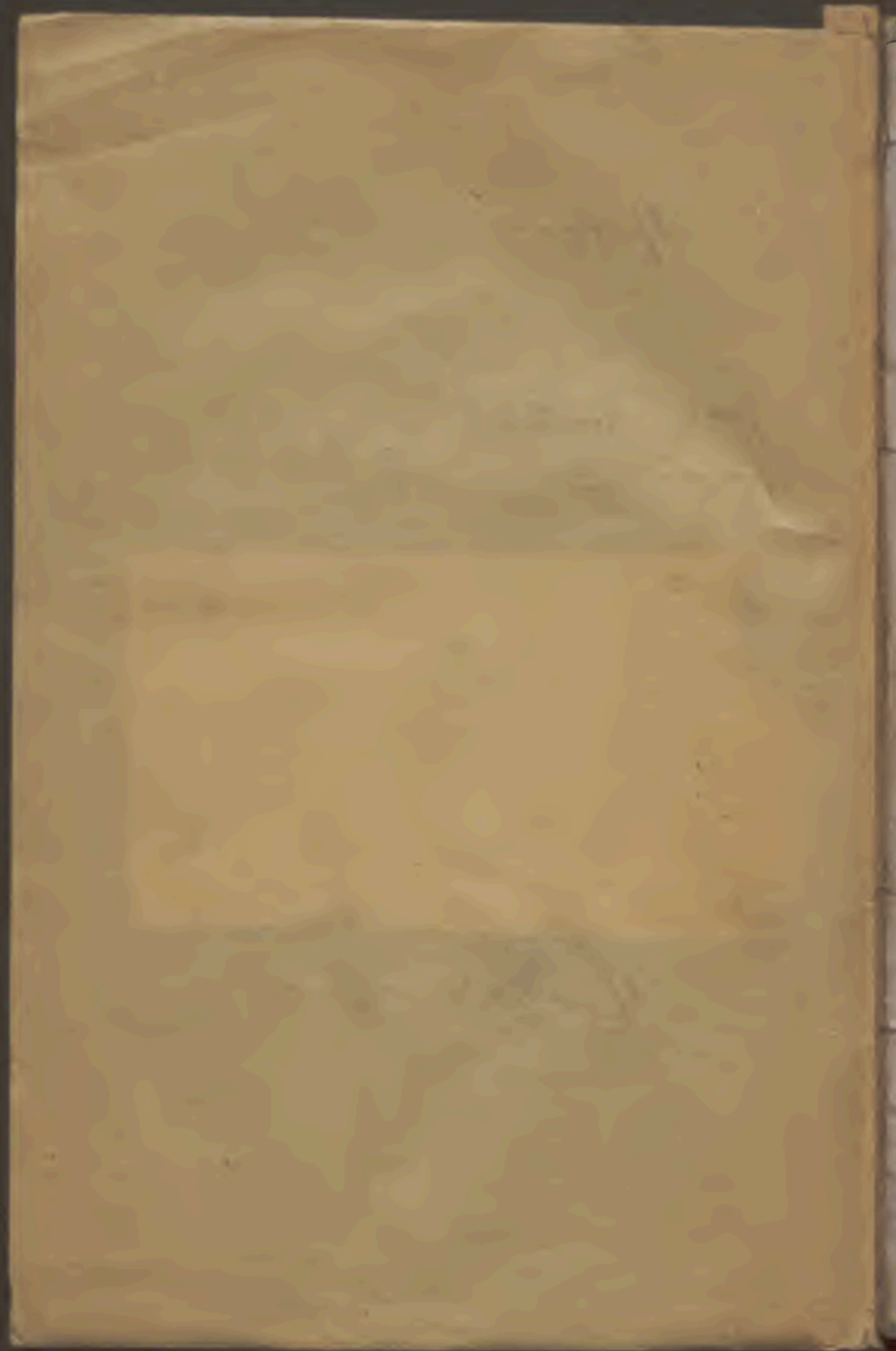
Кыргыз

[А. н. н. 1874-75] 45 2-й н. 3.

К. . 1875-76, 15 7-й н. 6 (1875-76), 7,

8, 9, 11, 1-й н. . .

Учредительный.

ԴՊՐՈՅ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ՄԱՍԻՆ

1874 ամի № 1 խոնկեր:

የቦታ ሥራ ሥራ ሥራ ሥራ ሥራ

4-2-

1	Արարարարարարար	3—8
2	Արարարին գրառ	9—14
3	Գրառարարին Հանձնարարական Եղանակներ	15—25
4	Պատահական արարարարարներ արարարին մին և երկու արարարարին	27—36

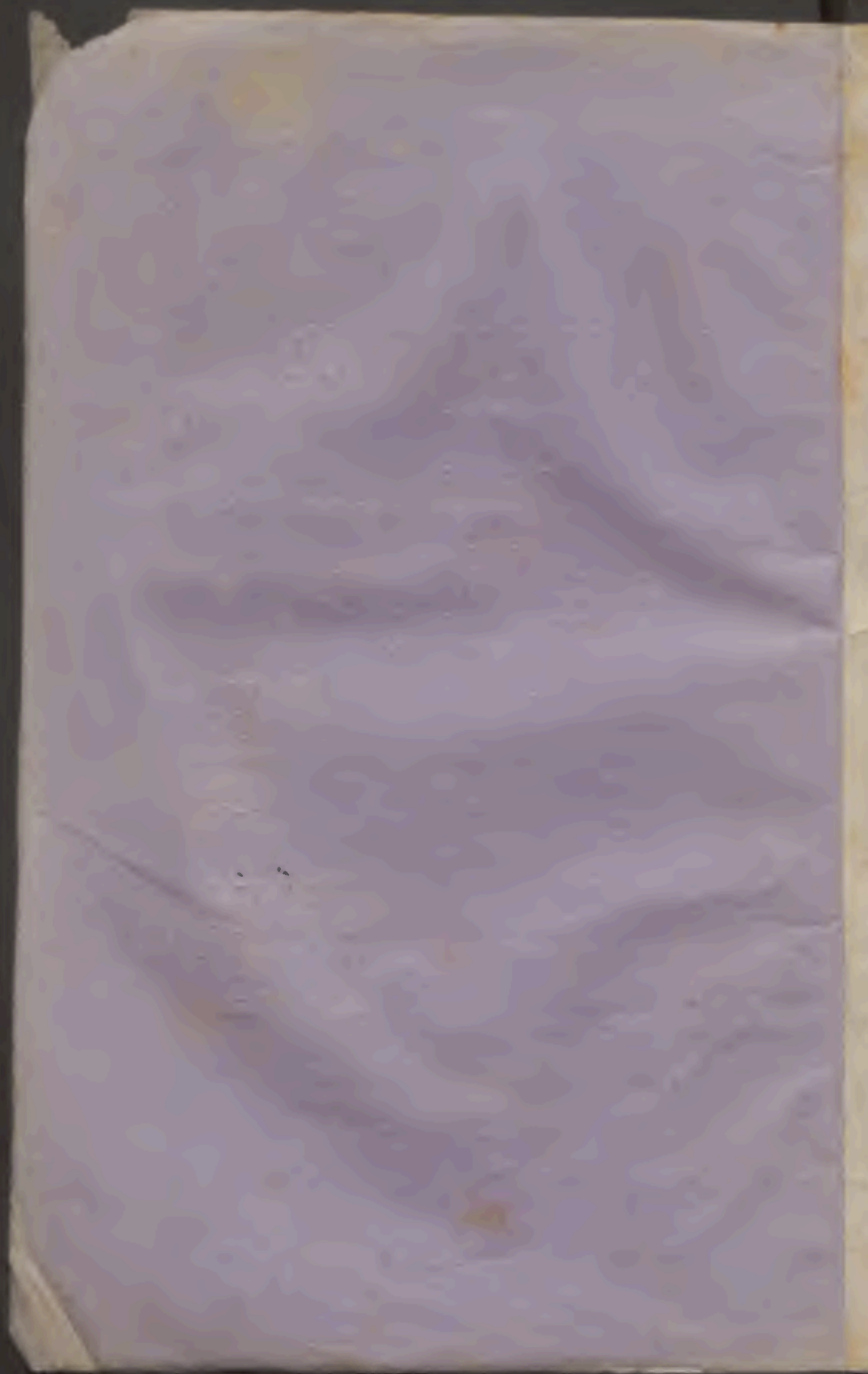
Pr. 11. 11. 11.

[illegible]

ԿԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԵՐԱՆՈՒՄԻ Ս. ԿԵԼԵՆԵԼԵՆ ԳՆԱՆԻՑ.

1874

Դ Պ Ր Ո Ց

ՄԵՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՄԵՍՆ ԵՌԱՋԻՆ

№ 1

ՅՈՒՆՎԵՐ

1874 թվ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՅ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ԳԼԹԻԼՆԵԱՆ ՎԵՆԻՑ.

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, Тифлисъ 28 Феврали
1874 года.

Մ Ե Ս Ն Ե Ռ Ե Զ Ի Ն .

Ի Ռ Վ Լ Ն Դ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն .

1. Յայտարարումներ :
2. Ազգային դպրոց :
3. Դատադրքի մանկավարժական նշանակումներ :
4. Պատմական տեղեկություններ ազգային հին և նոր (Ռասսոտումում) զբոլ-
բացների վերայ :

THE HISTORY OF THE

REIGN OF

CHARLES THE FIRST
BY
JOHN BURNET
OF LINCOLN'S INN
ESQ.
IN TWO VOLUMES.
LONDON, Printed by J. Streater, at the Sign of the Gun, in St. Dunstons Church-yard, 1680.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՆՈՎԱԿԱՆ ԲՐՈՅԻՐ

Դ Պ Ր Ո Ց

Սոյն համարով սկսվում է 'ԴՊՐՈՑ' առաջին տարեգլուխը: 'ԴՊՐՈՑ' նպատակն է — իւր կարողութեան չափ ձեռնառն լինել ազգային գրարոցների յառաջագիմութեան: 'ԴՊՐՈՑ' բաղկանում է երկու բոլորովին զանազան, բայց միմեանց հետ սերտ կապակցութիւն ունեցող, մասներից: Ընալին մասին նպատակն է — մանկավարժական խորհրդածութիւններով ուղեցոյց լինել դպրոցական վարժապետներին, տեսուչներին և հոգաբարձական վարչութիւններին: Երկրորդ մասին նպատակն է — տալ աշակերտներին ԲՆԱԿԱՆ հարուստ զանազան օգտակար և հարկաւոր տեղեկութիւններով:

'ԴՊՐՈՑ' Ընալին մասն կարտունակ է իւր մէջ:

- 1) Մանկավարժական խորհրդածութիւններ:
- 2) Բննութիւն դպրոցական կանոնադրութիւնների, դասադրքերի և առհասարակ մանկավարժական մատենադրութեան:

3) Տերութեան և ազգային հոգեւոր իշխանութեան կարգադրութիւններ յատկապէս ազգային ուսումնարաններին վերաբերմամբ.

4) Պատմական և վիճակագրական տեղեկութիւններ հայոց, ռուսաց և օտար ազգի դպրոցների մասին.

5) Ազգային դպրոցների վարչութիւնների հաշիւներ, յայտարարութիւններ և ընդ.

Դ Պ Ր Ո Յ. Երկրորդ մասն կաթարունակէ իւր մէջ.

1) Վաղուածներ ազգային եկեղեցական պատմութիւնից.

2) Վաղուածներ հայոց, ռուսաց և ընդհանուր պատմութիւնից.

3) Համառօտ տեղեկութիւններ բնական (ֆիզիքական) և քաղաքական ընդհանուր աշխարհագրութիւնից.

4) Ստանաւոր տեղեկութիւններ բնական գիտութեան ամենայն ճիւղերից.

5) Համառօտ քաղուածներ զանազան երկրներում կատարած ճանապարհորդութիւններից.

6) Համառօտ կենսագրութիւններ երեւելի մարդոց.

7) Համառօտ հատուածներ ազգային ընտիր շարադրութիւններից հին (գրոց) և նոր (աշխարհիկ) ոճով.

8) Մանկական վէպեր, ոտանաւորներ, առակներ, ևլն:

ԴՊՐՈՑԻ երկու մասն ամփոփուած կլենին մի և նոյն տետրակների մէջ, բայց այնպէս որ խրաքանչիւր մասն յետոյ կարելի կլենի կազմել առանձին գիրք:

ԴՊՐՈՑԻ երկրորդ մասն, այսինքն ԼՆՔԵՐՑԱՐԱՆԸ պատկերազարդ կլենի, եթէ նիւթաւոր միջոցները կներեն այս: ԴՊՐՈՑԸ խրաքանչիւր ամիս կունենայ մի տետրակ հինգ և աւելի տպագրած թերթից սոյն այս դրութեամբ:

ԴՊՐՈՑԻ տարեկան բաժանորդագիրն է ճանապարհածախքով միասին (կանխիկ վճարելի.)

1) Ռսաստանի համար ֆշ րուբ. արծ.

2) Տաճկաստանի և Պարսկաստանի համար — էֆն րուբլ. արծ:

Բաժանորդագրութիւններով, յօդուածներով և ամենայն տեսակ հարցմունքներով և պահանջմունքներով հարկաւոր է գիմել ուղղակի ԴՊՐՈՑԻ խմբագրութեան այս հասցէով:

1) ՀԱՅԵՐԷՆ. Աղաքաշապատ (կամ ԼՂՄիածին)

Ս. Գայիանէի վանք, ԴՊՐՈՑԻ խմբագրութեան:

Ռ.է.է.է. Въ Вагаршанатъ (или въ Эчмиадзинѣ), въ редакцію журнала ДІПРОЦЪ, въ монастырь св. Гаяне.

[...]

ԽՄԴԼԳՒՐ — ՀՐԸՏԸՐԸԿՒՉ

ՎԱՀԱՆՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՍՏԱՄԾԱՆՆՑ.

[illegible]

ԱՅՊԱՆՈՒՄԻ ԴՊՐՈՑ.

Այլ ազգի մտաւոր և բարոյական զարգացման համար, մի ժողովրդի մէջ ամենահարկաւոր և օգտակար պիտու թիւններ տարածելու համար, այժմ կան շատ միջոցներ. բայց սույն մէջ զլեւաւորը, աւելի հիմնաւորը և աւելի բազմաթիւ տրդիւնքներ տուողը համարվում են ազգային կամ ժողովրդական Գրդէրը: Բայց ո՛չ այնպիսի դպրոցները, որք լոկ անուամբ նման են դպրոցներին՝ ժողովրդով մի մութ և խոնաւ սենեակի մէջ 40—50 աշակերտներ և յանձնելով նոցա մտաւոր և բարոյական զարգացման յոյժ ծանր գործը ազգի և հնամուլ վարժապետներին, այլ կանոնաւոր կերպով բարեկարգած, բանադէտ և արժանաւոր վարժապետների և տեսուչների կառավարութեան յանձնած դպրոցները: Այս պարզ և չափազանց օգտակար ճշմարտութիւնները այնպէս տիրապետել են ամբողջ Աւստրալիայում, որ ոչ միայն տէրութենական կառավարութիւնները — որոց յատուկ պարտաւորութիւնն է հոգալ ժողովրդի բազմակողմանի բարեկեցութեան վերայ —, այլ և իւրաքանչիւր ազգի հասարակութիւնը ինքն թափում է ամենայն ճիգն և աշխատութիւնը սոցա իրաւործելու համար: Այժմագրական տեղեկութիւնները հաստատում են այս, զոյց տալով մեզ թէ որչափ շատ են և որպէս տարե ցտարի շատանում են Աւստրալիայում և Ամերիկայում թէ՛ արքունի ծախքով և թէ՛ ժողովրդի խնամակալութեամբ պահպանած և գեղեցիկ կերպով բարեկարգած ժողովրդական դպրոցները և նոցա մէջ սովորող աշակերտները: Այսպէս զօ. Արանտայում, որի բնակիչների թիւը պակաս է 40 միլիոնից, ժողովրդական

դպրոցների թիւը հասնումէ 70 հազարին, իսկ նոցա մէջ
 սովորողների թիւը 4 միլիոնին: Խաղաղութեամբ, որի բնակիչնե-
 րի թիւը 22 միլիոնի չափ է, 1868 թուին ժողովրդական
 դպրոցներում սովորողների թիւը հասնումէր 1¹/₂ միլիո-
 նին: Վերամանկայի կոյսրութիւնը, որի բնակիչների թիւը
 հասնումէ 40 միլիոնին, անցած 1873 թուին ունէր 60
 հազար ժողովրդական դպրոց 6 միլիոնի չափ աշակերտան-
 քով: Բնաբնակչութեամբ, որի բնակիչների թիւը 20 միլիոնի չափ
 է (չհաշուելով Վենգրիայի բնակիչները), 1871 թուին ժո-
 ղովրդական դպրոցներում սովորումէին 2 միլիոնի չափ ա-
 շակերտներ: Էլիսիային — Բմերիկայի 22 նահանգում (բո-
 լոր նահանգները 37 են) կար 1868 թուին 121 հազար ժո-
 ղովրդական դպրոցներ 5¹/₂ միլիոնի չափ սովորողներով, 63
 հազարից աւելի վարժապետներով և 135 հազարից աւելի
 վարժապետի տղայներով: 1871 թուին Ռուսաստանում կար
 միայն Բզդային 1 ռուսաւորութեան Դսիսարարութեան իշխա-
 նութեան ներքոյ 24 հազարի չափ ժողովրդական դպրոցներ
 875 հազարի չափ աշակերտներով: — Բ. յապիտի բազմաթիւ
 դպրոցները պահպանւումեն ըստ մեծի մասին տէրութեանց
 ծախքով: Բ. յապիտ զորքինակ Գրանտիան իւր ժողովրդական
 դպրոցների վերայ իւրաքանչիւր տարի ծախումէ 6 միլիոն ռուբ-
 լոց սուբիւ, Եվէյիցարիան 3 միլիոնի չափ, Ռուսաստանում
 վերոյիշեալ դպրոցների համար 3¹/₂ միլիոն, Էլիսիային — Բ-
 մերիկայի վերոյիշեալ 22 նահանգների դպրոցների վերայ 38
 միլիոն: միայն Ղիւ — Իօրք նահանգը, որը ունի ընդամենը
 4¹/₂ միլիոնի չափ բնակիչ, ծախումէ իւր դպրոցների վե-
 րաբեկան 12 միլիոնի չափ ռուբլի:

Չնայելով ժողովրդական զպրօցների այսպիսի դարձանայի բազմութեան վերայ, Ներսիսյանի և Ամերիկայի տերութիւնները չեն բաւականանում նոցանով, այլ համարեան ամենեքեանք ընդունել են ափափախական (պարագայի) ուսման օրէնքը, որով որոշ ծնողները և որբերի հազարաւորները պարտաւորուած են—պտտախոնարհութեան և տուգանքի երկիւղով—ուղարկել իւրեանց զաւակները Եւրոպայի մէջ և 14 տարեկան հասակը ժողովրդական զպրօցները Իսկ մի քանի տերութիւնները գեղեւ չընդունելով ափափախական ուսման օրէնքը, ունին այլ օրէնք, որի զօրութեամբ իւրաքանչիւր նահանգ և իւրաքանչիւր գաւառ, որը ունի գոնէ մի հազար (իսկ Եւրոպայի գիւղերում 400) հոգի բնակիչ, պարտաւոր է պահպանել զունէ մի ժողովրդական զպրօց 1)։

Այսպիսի յաջողակ հանդամանքների վերայ եթէ աւելացրենք մանկավարժական կանոններով կազմած և յօրինած բազմաթիւ կանոնադրութիւնները և դասագրքերը, բազմաթիւ վարժապետանոցները՝ ուր պատրաստվում են մանկավարժական զիտութեան պահանջմանքներին համաձայն ընդունակ և հրմուտ վարժապետներ և տեսուչներ, դասատուներ և այլ բազմաթիւ մանկավարժական ժողովները, մանկավարժական հարուստ մատենադրութիւնը և այլն, և այլն, եթէ յիշենք այս բոլորը, այնժամանակ չպիտի զորմանանք Ներսիսյանի ուսումնարանների բարեկարգութեան և յառաջադիմութեան վերայ և նոցա տուած ամենամեծ և օգտակար արդիւնքների վերայ։

(1) Աւերյուրեալ վիճակագրական տեղեկութիւնները տես—ВѢСТЫЕ ЕВРОПЫ, 1872 թիւ, № 5, էր 437—444, 1873 թիւ, № 9, էր. 315—376 և 387—397, № 10, էր 803—833։

Վասնանք այժմ դէպի մեր ազգը :

Մենք սկսել ենք զգալ և հասկանալ ուսման օգուտը և ժողովրդական զարոցներն կարեւորութիւնը : Վերջին 10—15 տարու ընթացքում շատ տեղերում բացուեցան ազգային զարոցներ հոգեւոր իշխանութեան և ժողովրդի հոգաւորութեամբ, բայց, չունենալով վերոյիշեալ բարեպատեհ և օժանդակիչ պայմանները և ոչ մինը, դժբա ամենեքեանք, համարեա առանց բացառութեան, միայն անուամբ նման էին զարոցներին, ուստի և աւելի ապրդիւն էին քան թէ արդիւնաւոր : Այս տխուր և միանգամայն վնասակար երեւոյթը հեռացնելու համար, ազգային զարոցների և ուսումնարանների բարեկարգութեան, ծաղկման և արդիւնաւորութեան համար պարտաւոր է մտածել և հոգալ ամենայն բարեմիտ և այ մարդը, առանց մի ուրիշ վերայ ձգելու իր սեպուհ պարտաւորութիւնը :

Պատմական ազդեցութեան շնորհիւ ժողովուրդը զարթնել է և ցանկանում է, պարտաւորութիւնը իր իր քանակական և որակական կարծառութիւնը, որովհետեւ առանց լուսի չէ կարող ապրել ոչ մի կեանք : Այդ լոյսը ազգին պիտի տայ ազգային ոգի : Ազգային զարոցի մէջ է ազգի զարգացման զօրութիւնը, ազգի յառաջադիմութեան և բարձրութեան պայմանը : Ուստի նոյն ինքն ազգը, նորա ընդհանրութիւնը պիտի հոգայ իւր զարոցների մասին : Սիւնութիւնը հզօր զօրութիւն է, և այդ զօրութիւնը, այդ ոյժը աւելի հարկաւորէ, գուցէ, ազգային մտաւոր զարգացման, ազգային լուսաւորութեան դործի համար : Հառաջադիմութիւն չէ կարելի ունենալ, տուն չէ կարելի շինել երբ մի ձեռքը շինում է, իսկ միւս ձեռքը քանդում : Ազգային զարոցի շուրջը պիտի ժողովուրդի ազգի բարեմիտների բոլոր զործունէութիւնը : Հասարակութեան բո-

լոր մասները պիտի ջերմ համակրութիւն ունենան զեզի ազգային զպրոցը : Ազգային զպրոցը պիտի մօտ լինի ամենի սրտին — հարուստին և աղքատին , իշխանին և երկրագործին , հողեորականին և աշխարհականին , որովհետեւ գործը վերաբերվում է մարդու մարդկային իրաւունքներին , կեանքի ազատ և կանոնաւոր զարգացման , ազգի բարօրութեան , ուրեմն վերաբերվում է ամենին առանց բացառութեան :

Տղիտութիւնը ծնանում է սարկութիւն : Նա ազդիւր է ամենայն տեսակ չարեաց՝ որք լինում են ընտանեկան և հասարակական կեանքում : Տղիտութիւնը յառաջացնում է ազգային աղքատութիւն , նա է պատճառը որ մեր հարուստ հայրենիքի բնական զանձները մեռնեն առանց գործադրութեան , որ մեր ժողովուրդը շատ անգամ կրում է ամենադառն աղքատութիւն : Տղիտութիւնը ամենայն տեսակ ներքին և արտաքին թշնամիներից աւելի վտանգաւոր , աւելի վնասակար թշնամի է մեզ համար : Աւստի ոչինչ չպիտի խնայենք — ոչ նիւթ ու որ միջոցներ , ոչ աշխատութիւն , ոչ բարոյական ազդեցութիւն , ոչ մտաւոր ներգործութիւն այս թշնամուն յաղթելու : Համար : Մենք ամենքս կրում ենք տղիտութեան վնասները , նորա վատ հետեւներն ենք : ուստի ամենիս համար օգտակար է , ամենիս համար հարկաւոր է լուսաւորութիւնը : Այս ուրեմն ամենքս պարտաւոր ենք ծառայել ազգային լուսաւորութեան ամենակարեւոր գործին : Մենք ամենքս սիրում ենք մեր հայրենիքը , մեր լեզուն , մեր սուրբ եկեղեցին — այս ազգ-էջան երբեք — էջան : Իսկ արդարեւ այս ազգութեան երրորդութեան մէջ է ազգի բոլոր կեանքը : նորա — ուղղութեան երրորդութեան — կեանքը մեր կեանքն է , նորա երջանկութիւնը մեր երջանկութիւն է , նորա փառքն մեր փառքն է , նորա զօրութիւնը մեր

զօրութիւնն է, նորա հարստութիւնը մեր հարստութիւնն է, նոյնպէս նորա իշխանութիւնը ազգի իշխանութիւնն է, նորա մահը ազգի մահ է: Բայց ազգութեան երրորդութեան պարզացման և հաստատութեան համար ամենից առաջ հարկաւոր է լոյս, հարկաւոր է ազգային դպրոց — կանոնաւոր դպրոց, լուսաւորող դպրոց, ազգային բարօրութիւնը ծնանող և ապահովացնող դպրոց: Միայն դպրոցը կարող է պատրաստել ազգի համար օգտակար և ընդունակ գործակատարներ, ժողովրդի համար անձնատուր և քրանաջան մշակներ, եկեղեցու համար հարազատ զաւակներ, տէրութեան համար հաւատարիմ և պիտանի հպատակներ: Վայն դպրոցի մէջ է մեր վրկութիւնը:

Մենք ունինք ազգային դպրոց. բայց ի՞նչ վիճակի մէջ էր նա. բնակարանները միանգամայն անյարմար, դասատունները մանր և մութ, խոնավ և ցուրտ, զուրկ յարմար նստարաններից, զուրկ ամենահարկաւոր դպրոցական պարագաններից: Մենք ունինք ազգային վարժապետ. բայց ի՞նչ տեսակ էր նա. վարժապետները (ըստ մեծի մասին) ին անուս, անկիրթ, մանկավարժական զիտութեան անուշը անգամ չլսած: Փոխանակ զարգացնելու մանուկների մէջ — էր դէպի գիտութիւն, դէպի աշխատութիւն, դէպի խնայարկութիւն, մեր ազգային դպրոցը շարժումէր նոցա մէջ աբելա-ֆեյն դէպի առում, դէպի գիրք, դէպի գպրոց: Փոխանակ մեղմ և հեղ վարժունքի, փոխանակ բարոյական ազդեցութեան, փոխանակ զբոնելու և գործադրելու առանձին յարմար եղանակ իւրաքանչիւր աշակերտի բնութենականութիւնը զարգացնելու համար, մեր ազգային վարժապետը իստութիւն և գաւազան էր գործածում: Մեր ազգային վարժապետը ոչ ի՛նչ միայն չուներ ար-

ժանաւոր պատրաստութիւն իւր բարձր և ծանր պաշտանի համար, այլ նա չունէր մինչև անգամ ձգտողութիւն զէպի ինքնակրթութիւն, ինքնապարտադրութիւն: Այս շատ սառն էր նայում իւր պաշտանի վերայ, նա չունէր ոչինչ նախադիմ որին հետեւէր, նա չէր պատրաստվում իւրաքանչիւր դասի համար, նա անցկացնում էր օրը օրից յետոյ ինչպէս որ կոչատահէր: Այս կամաց կամաց բխամտանում էր բոլորովին և բնկնում էր ամենամեծագոյն ուղղութեան մէջ: Այս մտանում էր, կամ լաւ ասել՝ նա չէր հասկանում որ վարժապետի գործունեութեան բուն նպատակն է զարգացնել մանուկներին մէջ ցանկութիւն, ձգտողութիւն զէպի ինքնակրթութիւն: Այս խնայէս կորոզ էր նա կատարել այդ, երբ ինքն չունէր նոյն ցանկութիւնը, նոյն ձգտողութիւնը:

Մեր ազգային դպրոցի վերոյցուցած և այլ շատ նոյա նման պատաստութիւնների դիտար պատճառը հասարակութեան անտարբերութիւնն է, նորա սառնութիւնն է զէպի ապագային լուսաւորութեան գործը և գործիքը: Այս մեծ անխոհեմութիւն է: Մինչև որ ազգային դպրոցը ապահովացրած չլինի պատշաճաւոր կերպով նիւթաւոր դրութեան կողմից, մինչև որ նա չունենայ զարգացման ամենակարեւոր պարագաներ և մանաւանդ արժանաւոր ուսուցիչներ և տեսուչներ, մինչև որ սոսքաւ չունենան անպահով բաւականութիւն ապրուստի կողմից, մինչև որ չլինին վարժապետանոցներ, մինչև որ հոգեւոր իշխանութիւնը և բոլոր հասարակութիւնը իրենց ամենազրկաւոր գործերից և պարտքերից մինչև համարեւ ազգային դպրոցը, մինչև որ ազգային մատենագրութիւնը և մանուկագրագրութիւնը չաշխատէ նորա զարգացման վերայ, մինչև որ չլինի այս բոլորը — մինչև մեր ազգային դպրոցը չէ կարող հաս-

ցոլանքներ և կամ շատ լատաբանաբան գործերը, կամ շատ գովաբան նպատակով միայն պակասութիւնները ցուցանելով՝ դպրոցները չեն կարող ըստեկարգութեամբ մէջ մտնել։ Հարկաւոր է ցոյց տալ և միջոցները։ Եւ այս կողմից մեր օրագրութիւնը ատենց ու շարունակեալ յետոյն գպրոցներէ խնդիրը։ Նոյն «Սեղու» և «Սշակ» ընդունելի և «Լրատւ» ամսագրի մէջ երբեմն զատուհաններ և մանկավարժական ու դպրութեամբ յօդուածներ։

Եթէ օրագրութիւնը պիտի զուգընթաց լինի ազգային կեանքի զարգացման հետ միասին, եթէ օրագրութեան պարտաւորութիւնն է—ցոյց տալ իւր մէջ, ինչպէս հայելու մէջ, ազգային կեանքի բոլոր լաւ և վատ կողմերը, եթէ նորա պաշտօնն է— թարգման լինել ազգային կեանքի պիտոյքներէ և կարօտութիւններէ, ցոյց տալով մի և նոյն ժամանակ և զանազան միջոցները նոցա լցուցանելու համար, ապա ուրեմն օրագրութիւնը ոչ թէ չպէտքէ մոռանալ գպրոցական հարցը, այլ իւր բոլոր ուշադրութիւնը պիտի դարձնէ նորա վերայ։

Եւ նկատի ունենալով որ վերջին ժամանակներում մի կողմից՝ բաւականին շատացան մեր գպրոցները, միւս կողմից՝ շատացան դպրոցներին վերաբերեալ թէ արտաքին նկարագրողական և թէ մանկավարժական գրուածները, երրորդ կողմից՝ այդ տեսակ գրուածներին ամփոփութիւն և ամբողջութիւն տալու կարելորութիւնը, մենք կարծու մենք որ ժամանակ է որ գպրոցական խնդիրը իւր բաղմակողմանի երեսիցներով մշակելու համար լինի մի առանձին ամսագիր։ Գրուել կծառայէ իսկ և իսկ այդ նպատակին թէ ամբողջապէս և թէ մանաւանդ իւր առաջին մասնով։ Ուստի Գրուել քաջայայտ է որ ազգային դպրոցներէ վարժապետները, տեսուչները և վարչութիւնները,

ուսումնականները և առհասարակ ամենայն բարեմիտ և ազգասէր Հայ — մարդ, ով որ միայն անկեղծ սրտով սիրումէ, յարգումէ և գնահատումէ, ազգային լուսաւորութեան, ապա ուրեմն և ազգային դպրոցի կանոնաւոր զարգացման սուրբ և նուիրական գործը, համակրութիւն ցոյց կտան իւրեան (ԴՊՐՈՑԻՆ) և չեն խնայել իւրեանց զրաւոր աշխատութիւնները և մանաւանդ ծանրակշիռ խորհրդածութիւնները նոյն սուրբ գործին ծառայող ապագրութիւնը արդէն — նաեւ — կացող — ցանկէլ — համար:

ԴԵՍՆԳՐՔԻ

ՄԱՆԿԱԳՆՈՒԹԵԱՆՆԵՆ ՆՃԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ .

Վերջին ժամանակներում սկսեցին այստեղ ու այնտեղ տարագրուիլ հայերէն լեզուով դասադրքեր դանադան առարկաների համար : Այժմեան մանկավարժական զիտութեան աւերին մեծ նշանակութիւն ունին դասադրքերը : Ըին ժամանակներում դասադրքերի մասին կար բոլորովին ուրիշ տեսակ պատկար : Որովհետեւ մանուկների մոտ որ դարդացման ծանրակշիռ դործի մէջ բոլոր ծանրութիւնը բարձած էր նոյն իսկ ոտվորողի վերայ, իսկ վարժապետը իրաւունք ունէր բաւական նսնալ կամ մտանտ որ և թերի բացատրութիւններով, կամ այս Գէղնց այսԳէղ իմաստուն խօսքերով, ուստի դասադրքը համարվում էր հարկաւ որ միայն տշակերտի համար : Վարժապետը իւր վարժապետական լայն և ընդարձակ զիտութիւններով ինչ կարօտութիւն ունէր նայել դասադրքի մէջ, այդ ունպատվութիւն էր նորա համար, այդ ներելի էր միայն աղետի համար, տշակերտի համար, և ոչ թէ ամենագէտ վարժապետի համար : Իսկ աշակերտի համար դասադրքը շատ հարկաւոր բան էր, նա եթէ չէր կարողանում իւր փոքրիկ խելքով հասկանալ և միտը պահել իմաստուն վարժապետի մութը և անհասկանալի խօսքերը, պիտի օգնութիւն որոնէր աւելի մութ և աւելի դժուար հասկանալի դասադրքերի մէջ : Այնուհետեւ ինչ էր մնում տշակերտին, եթէ ոչ թութակի տէս, տոտնց ամեննին հասկանալու, բերան սերտել իւր դասը այս Գէղնց այս

Գեղ Կաննի աւելի էր յաջողում աշակերտին լաւ բերան աշակ իւր դասը, այնքան աւելի էր զովում նորան հանձարեղ վարժապետը, և քանի աւելի շատ էր զովում վարժապետը, այնքան աւելի աշխատում էր աշակերտը աւելի լաւ սերտել բերան դասը և Զանկուի նպատակը կատարվում էր ամենայն յաջողութեամբ, աշակերտը օրեցօր բխում անում էր, նորա քրնքու ընդունակութիւնները բխում էին և մեղմում, նորա սուր յիշողութիւնը կորչում էր բոլորովին, և երբ այս ամենայն հասնում էր իւր վերջին ծայրին, այն ժամանակ աշակերտը աւարտում էր իւր ուսումը և մանում էր կհանքի լայն ասպարէզը։ Եւստ երկար ժամանակ պայպէս շարունակվում էր և շատ խնայօք գլուխներ չէին կարողանում հասկանալ այն սարսափելի վտանգաւոր և փոստակար հետեանքները, որք յառաջանում էին պատգաբի նշանակութեան վերայ ունեցած սխալ դատաւարից։

Յետոյ յառաջ եկաւ դասադրքի նշանակութեան մասին մի այլ դատաւար, որը բոլորովին հակառակ էր նախընթաց դատաւարին։ Կատարելով հարկաւոր բան համարուեցաւ միայն վարժապետի համար Կատարուն, զլուխները սկսեցին հնարել զանազան եղանակներ այս կամ այն առարկայի դաստիարակութեան համար և շարադրել հոստափոր զրքեր մանրամասն խրատներով։ Աւարժապետը ո՛րքան և ընդունակ լինէր, ո՛րքան և փորձուած լինէր իւր պաշտօնի մէջ, այնու ամենայնիւ չը պիտի համարձակուէր անդամ մի մտքի չափ հետեանալ այս կամ այն դասադրքի մէջ առաջարկած եղանակից դաստիարակութեան։ Այժմ սկսեցին բխում անալ վարժապետները, նորա սկսեցին կորցնել ընդունակութիւնը՝ ազատութեամբ կատարել պաշտօնը, օգուտ քաղել փորձից և ժշակել առանձին

սեփական եղանակ դաստավոյելեան յորմար իւրաքանչիւր աշակերտի կամ գոնէ ամբողջ դասատան մասուոր զարգացման և ընդունակութեան: Վասնզրքի նշանակութեան վերայ ունեցած գաղափարի աւելիսի փոփոխութիւնից յառաջացան աշակերտի համար ոչ ինչ օգուտներ, այլ ծանրազոյն փեսաներ:

Վերջին ժամանակներում դասադրքի նշանակութեան վերայ եղած դադափարը ստացաւ մի նոր և աւելի հիմնաւոր և ուղիղ կերպարանք: Այժմ դասադիրքը համարվում ամենաֆարկաւոր բան և վարժապետի համար և աշակերտի համար: Վարժապետի համար դասադիրքը պիտի լինի առաջնորդ, ուղեցոյց, օգնական քառաբլանկան եղանակի խղճից, աշակերտի համար գոտադիրքը պիտի լինի առաջնորդ, ուղեցոյց, օգնական քառաբլանկան խղճից: Վարժապետը պիտի գտնէ դասադրքի մէջ միայն խոշոր և գլխաւոր սկզբունքներ մի որ և իցէ առարկայի դաստավոյելեան եղանակի համար, այնուհետեւ նա ազատ պիտի լինի: Այս ինքն պիտի սեփական վորձով ստուգէ առաջարկած եղանակի արդիւնաւորութիւնը, ինքն պիտի յորմարեցնէ այն իւրաքանչիւր աշակերտի ընդունակութեան և մասուոր զարգացման, ինքն պիտի ստեղծէ իւր ինքնուրոյն եղանակ — հիմնած դասադրքի մէջ ցուցած սկզբունքների և սեփական փորձի վերայ: Այսպէսով վարժապետը ինքն միշտ կրթում և իւր ընդունակութիւնը, միշտ կանգնած է ինքնակրթութեան և յառաջադիմութեան ճանապարհի վերայ:

Աշակերտը պիտի գտնէ դասադրքի մէջ հաւատարիմ օգնական. դասադիրքը պիտի բացատրէ նորան ամենահասկանալի կերպով այն, ինչ որ չէ հասկացել նա վարժապետի բացատրութեան մէջ: Վասնզրքի պիտի աննկատելի կերպով զարգացնէ աշակերտի միտքը և ընդունակութիւնը, հարստացնէ

նորա վրախը տեղեկու թիւններով, զարգացնէ նորա մէջ սէր
ղէպի աշխատու թիւն, մի խօսքով պիտի կանգնացնէ նորան ինք-
նակրթու թիւան ճանապարհի վերայ: Աշակերար մի դասադիրք
ձեռքը առած ժամանակ ոչ թէ ատելութիւն պիտի զգայ զէ-
պի դասը, զգուանք զէպի դասադիրքը, այլ աէր զէպի պա-
րտպանընք, ուրախութիւն աշխատութեան մէջ, ցանկա-
ւորութիւն և հետաքրքրութիւն՝ կարգով մի քանի երես աւելի,
կորդալ ամբողջ գիրքը:

Որովհետեւ շատ լիարար է, զուցէ միանգամայն անհնարին է,
միայն որացնել մի և նոյն դասադիրքի մէջ վերացուցեալ երկու
տեսակ ուղղութիւնը, ուստի հարկը պահանջու մէ յօրինել
իւրաքանչիւր ստադիայի համար երկու դասադիրք, մինը վար-
ժապետի համար, միւս աշակերտի համար: Ինչ առաջին և
թէ երկրորդ տեսակ դասադիրքի համար պահանջելի են յօ-
րինողի կողմից երկու ամենազիւստը բուն՝ նախ՝ հիմնաւոր
ժամօրէն թիւն մանկավարժական գիտութեան օրէնքների
հետ, երկրորդ՝ բաւականին երկարժամանակեայ փորձ իւր ա-
ռաջարկած եղանակի: Առանց մի կամ միս պայմանի դա-
սադիրքը կունենայ անշուշտ նշանաւոր և զգալի թերու-
թիւններ:

Մանկավարժական դիտութեան մէջ այժմ զարգա-
նում մի առանձին ճիւղ յատկապէս դասադիրքի յօրինե-
լու մասին: Այս ճիւղը (ինչպէս և ինքն թմրող մանկավոր-
ժական գիտութիւնը) ժամանակով մեծամեծ ծառայութիւն-
ներ ցայ կտայ մարդկութեան մասաւոր զարգացման, որովհետեւ
դասադիրքը ուղղակի և անընդմիջապէս ներգործու մէ և վար-
ժապետի վերայ և աշակերտի վերայ: Այնքան մի դպրոց ունենայ
բոլոր յօջողակ մանկավարժական պայմանները, բայց ոչ կամ

այն առարկայի դասադիրքը վատ լինի և վարժապետը այդ դասադիրքի եղանակով կառարկէ դատախօսութիւնը, այդպիսի դպրոցի ազգեցութիւնը աշակերտների մասաւոր զարգացման վերայ կիսով չափ ապարդիւն, այլ և վնասակար կլինի։ Աւրեմն ի՞նչ կլինի այն դպրոցի վիճակը, ուր բոլոր աւանդիչ առարկաների դասադիրքը չսփառանց վատ են և նոցա հետ միասին վատ են և վարժապետների դատախօսութեան եղանակները։ Ահա՛ այդպիսի վիճակի մէջ դառնալու մին մի քանի տարի առաջ մեր համարեալ թէ բոլոր ուսումնարանները վերջին ժամանակներում այստեղ ու այնտեղ երեւցան հայերէն լիզուով մի քանի դասադիրքի զանազան առարկաների համար։ Այդ դասադիրքերը թեպէտ և փոքր լինէլաւ են հին դատադիրքերից, բայց ինքն ըստ ինքեան՝ համեմատելով այժմեան մանկավարժական գիտութեան պահանջների հետ, նորա դեռ ևս չափազանց թերի են և անդահացուցիչ։ Ի հարկէ լաւ վարժապետի ձեռքին և վատ դասադիրքը կարող է փոքր ի շատեւ պիտանի լինիլ, լաւ վարժապետը կարող է դատախօսութիւն առնել և առանց դատադիրքի, որպէս զօ. լեզուի, թուտրանութեան և այլ մի քանի առարկաների մէջ, բայց եթէ միայն ծնողին լաւ վարժապետներ։ Ա՛ի լաւ դասադիրք առնի շատ տղիւնքներ կարող է ստիլ, քան թէ տասը լաւ վարժապետները, որովհետեւ տասը վարժապետները կարող են ուսուցանել միայն տասը ուսումնարանի մէջ, իսկ մի լաւ դասադիրքը կարող է անցնիլ հարիւրաւոր վարժապետների և հազարաւոր աշակերտների ձեռքը, նայելով թէ ու՞մ համար է շինած դասադիրքը։ Աւրեմն առ այժմ, երբ մեր շունինք վարժապետանոցներ և ուրիշ շատ հարկաւոր միջոցներ լաւ վարժապետներ պատրաստել կարձ միջոցում մեր հայկական դպրոց-

ների համար, մեզ հարկաւոր է ծանր ուշադրութիւն դարձնել զառաքելքերի վերայ: Գաղաթիւքերի կողմից մեր ուսումնարանները չափազանց մեծ պակասութիւն և կարօտութիւն ունին, մանաւանդ ազգային լեզուի, ազգային պատմութեան և կրօնապիտութեան վերաբերմամբ: Մենք ունինք այժմ բաւականաչափ գիտնական երիտասարդներ, որք բարձրաստիճան ուսումնարանների մէջ ստացել են զամուսնական գիտութեանց հետ և մանկավարժական գիտութիւնը, ինչ և, միայն տեսական և ոչ գործնական կերպով: Մի և նոյն ժամանակ մեր մի քանի ուսումնարանները ունին բաւականաչափ նիւթաւոր միջոցներ լուրջ գասագրքեր ձեռք բերելու վերայ մտածելու համար: Հարկաւոր է միայն մի շաղկապ գիտնական երիտասարդներ և այդ ուսումնարանների մէջ: Արեւմտեան ուսումնարանը, որը իրաւամբ կարող է և պարտաւոր է ուսալին տեղը բռնել, մեր բոլոր ուսումնարանների շրջանի մէջ, պիտի միշտ օրինակ լինի ուրիշներին: Սա կարող է շատ ծախքերի վերայ պնել և մի հազար բուրլի և այդ աննշան գումարով գուցէ աւելի մեծ ծառայութիւն ցոյց տայ ազգի մտաւոր զարգացման նուիրական գործին, քան թէ այժմ ցուցանում է իւր տարեկան գործունէութեամբ: Արեւմտեան ուսումնարանը կարող է նշանակել իւրաքանչիւր տարի մի հազար բուրլի միանուագ վարձատրութիւն այս կամ այն աւարկայի համար ամենալուր կերպով յօրինած գասագրքի համար: Այսպիսի վարձատրութիւնը կարող է յառաջացնել գիտնական մրցումն, որի բազմաթիւ և յոյժ օգտակար հետեւեցումները հասկանալի պիտի լինին ամենայն հասկացող մարդու համար, ուստի և աւելորդ այստեղ կրկնելու:

Սենք քաջայայտ ենք որ Ահրախեան ուսու մնարանի լուսու-
ւորուած վարչութիւնը ուշ կդարձնէ մեր խօսքերի վերայ և
նոյն ուսու մնարանի յատաճիկայ յիսնամեան Նօրիւհանի տօ-
նախմբութեան պատճառով կհաստատէ յաւիտեանական կա-
նոն՝ իւրաքանչիւր տարի նուիրել մի հազար բուրբ դասադը-
քերի նշանաւոր դործին, կոչելով այդ գումարը «Ներշնչան
վաճառք»-ն, ի յիշատակ ուսու մնարանի հիմնադրողի—եր-
ջանկայիշատակ Ահրսէս Ա. Աթոռոյկոսիւ Առաջին անգամ,
մեր կարծիքով, հարկաւոր է այդ վարձատրութիւնը նշանա-
կել կամ ազգային լիզուի, կամ կրօնապիսութեան և կամ ազ-
գային պատմութեան դասադըքի համար:

Վաշիշտ իւր զիեաւոր առարկաներից մինը միշտ կհամարէ և
դասադըքերի խնդիրը, ուստի խմբագրութիւնըս խնդրու մէ բո-
լոր հեղինակներից, որք այսուհետեւ կհրատարակեն հայերէն
լեզուով որ և իցէ տեսակ դասադըք, մի մի օրինակ ու դարկել
իւրեան (խմբագրութեան), որի դինը վճարուած կլինի անյու-
պաղ:

«Պատմական պեղելիքներն աշխարհն հին և նոր գործընթացն վեր-
բայ»

1

Պատմական անյաջող հանդամանքները միջոց և հնարք չը-
սուին շայոց ազդին ծանր կերպով մտածել և հողալ իւր
մտաւոր զարգացման վերայ։ Շայոց թողաւ որո թիւան բազմա-
գարեան ալիսոճեալ կեանքը անցաւ անընդհատ և անհաւա-
սար պատերազմի մէջ հզօր հարեանների հետ և ասիական
ազդերի վայրենարարոյ ամբոխների հետ։ Այս պատճառով
Շայաստանի բոլոր բնակիչները ստիպուած էին բաժանուել,
դիտար կերպով, երկու զաւակարգ—զինուորներ և երկրա-
գործներ։ աստիները աշխատու մին ապահովացնել իւրեանց
հայրենիքի քաղաքական կեանքը, իսկ երկրորդները—ֆիզիքա-
կանը (սննդականը)։ Ահա ինչ պատճառով Շայաստանում
չկարողացաւ յառաջ դալ, թեպէտ շատ քաղաքներ կային,
խեղճ քաղաքներ կամ երբեք կոչուած դասակարգը, հա-
րուստը և իւր հարստութեան պատճառով մտաւոր և բա-
րոյական զարգացման կարօտութիւնը հասկացողը և կրողը։
Շայաստանում այսպիսի երբորդ դասակարգի ծագման և հը-
զօրանալուն առաւել ևս տրդելք էր լինում ի հետոյ եղած ոյս-
տից նախորարական իրաւունքը, այսինքն հզօր և համարեան
ինքնիշխան և արքայական իշխանութիւնից նուազ կախումն
ունեցող իշխանութիւնների իրաւունքը, որը այնպէս սաստիկ
ձնշուով անկախ և ազատ զարգացումն ամենից առաջ ուղղու-
ցին հարստութեան և յետոյ հասարակական կեանքի միւս
կողմերի։ Մինչև անգամ Շայոց ազդի համարեան թէ յատուկ

ընդունակութիւնը և ձգարդութիւնը դէպի առեւտրական (վաճառականական) գործունէութիւնը չկարողացաւ զարգանալ կանոնաւոր կերպով, ևս այն պատճառով որ տէրութիւնը չունէր ոչ ծովեր իւր սահմաններին մօտիկ և ոչ ընդարձակ նաւազնայ գիտեր իւր սահմաններին մէջ: ()տարազգի շուտաւարութիւնը նոյնպէս չէր կարող յաջողակ կերպով փրտնել Հայաստանի մէջ, որովհետեւ նորա յարարերութիւնները պարտկաւորաբար, Յուստաստանի, Հոսփի և ուրիշ տէրութիւններէ հետ համարեալ միշտ ինքնամտական էին:

Վրացի քաղաքական շնորհիւ և արտաքին անյաջող հանդիմանքներէ պատճառով Հայոց ազգի մասաւոր զարգացումն մնում էր միշտ շոտ ստոր աստիճանի վերայ: Հին դիտութիւնները՝ փոխադրութիւնը, աստղաբաշխութիւնը, թուարանութիւնը, բաշխականութիւնը, համարեալ բոլորովին չծաղկեցան: Հայաստանում, ըստ որում մի կամ երկու հեղինակ իւրաքանչիւրի համար ոչինչ է: Վեղարուկաները նոյնպէս համարեալ ամենեւին տեղիք չունեցան: Հայոց ազգի կեանքի մէջ երաւ չտեսիւնը (ձայնաւոր և գործընթաց), իմաստներ, նրկարչութիւնը, քանդակագործութիւնը համարեալ թէ բոլորովին չերեւցան: Ճաղկեցաւ միայն ճարտարապետութիւնը, զի նաւորուղէս ամրոցներ և տաճարների (սղօթարան և պալատ), բայց այն և ունախ Ռարկունեան ումի (Էտիկրամի շինութիւններ), և յետոյ յունական, մանաւանդ, Ռեզնդեան ումի (Ռեքիստունեութեան մամանակ եկեղեցիների վերաբերմամբ) և գործիւնամբ: Նոյն իսկ մատենագրութիւնը հիմնադրութեան քարերում և քրիստոնէութեան մամանակ մինչև հիւղերորդ զարը անեցաւ նուազ զարգացում, իսկ յետոյ նորա միայն երկու ձիւ զրգարացան փոքր ի շատէ, ուրիշն՝ աստուածարա-

նույն ժամը և պատմութիւնը։ Այլ բանաստեղծութիւնը (բացի զիպոսանականից հին դարերու և մանաւանդ եփեղեցականից կամ կրօնականից), ոչ կենսագրութիւնը ժողովրդական կեանքի, ոչ Ծանապարհորդութիւնը, ոչ վեպասանութիւնը, բոլորովին չկան հին հայկական մատենագրութեան մէջ։ Այլ ապէս չէր կարող լինել, որովհետեւ հեղինակները լինումին հոգեպետական անձինք, ըստ մեծի մասին վանականներ, որք կրօնական ապաւորութեամբ կամ շարագրութեան վերացական առաւածարտնական պատգութիւններ և մեկնութիւններ, կամ հեղումին (թափումին) իւրեանց կրօնական ջերմ գրացմունքները եկեղեցական բանաստեղծութեան մէջ, կամ վերջապէս նկարարութեան պատմական անցքերը, ըստ մեծի մասին իւրեանց ժամանակակից թշուառութիւնները և դառն հարուածները, նայելով նոցա փրայ իրրեւ։ Աստուծոյ պատմի վերայ մարդկային մեղքերի փոխարէն։ Մինչև 18-րդ դարը շատ քովու պատահում է հայկական մատենագրութեան մէջ աշխարհական հեղինակներ։ Այն իսկ գրագիտութիւնը գրել կարգալը, ըստ սակաւ տարածում էր ժողովրդի մէջ։

Բայց այնու ամենայնիւ մի ումրողջ ազգ չէր կարող մնալ բոլորովին առանց մտաւոր զարգացման (յուսաւորութեան)։ Այլ արդարեւ, մինչև անգամ հեթանոսութեան մասնատկ շարաստմունք կոր ստեղծ ինչ լուսաւորութիւն, որը երեւում է մի միջի ալիք և իւրեւումն արձանագրութիւններից, որք գտանւում են շատ տեղերում։ Այլ ինչպէս տարեգրութեանց մէջ չեն մնացել տեղեկութիւններ, որ շարք տեղութիւնը, նման զօ. Աթլնապետց կամ Սպարտապետց տեղութեան, հաստատել որպիսի և իցէ օրէնքներ ազգային լուսաւորութեան վերաբերմամբ, կամ հիմնադրել ազգային դպրոցներ, բայց չէ

կարելի ընդունել որ չլինէին դործադրած որպիսի և իցէ միջոցներ ազդեցին լուսաւորութեան համար, զոնէ թաղաւորների և նախարարների զաւակների կրթութեան և լուսաւորութեան վերաբերմամբ: Այս լուսաւորութիւնը (կրթութիւնը), նման պարսկական եղանակի լուսաւորութեան, երեւի առհասարակ զգուշացնէր միայն խիղերական (մարմնական) զարդացմամբ՝ վարժեցնելով պատերազմական (զինուորական) արհեստի մէջ: Ի՞նչու չուցուեց մանուկների այդ տեսակ դաստիարակութեան (կրթութեան) մասին, որը դործադրուեալը Հայաստանում հեթանոսութեան ժամանակ, մնացել է Մովսէս Կորեմիացու պատմութեան մէջ:

Այս պատմագիրը ասում է թէ՛ Արտաշէս Ա. թագաւորը իւր որդու Տիգրանի կրթութիւնը յանձնեց մի Ալարամ անունով պատանդուն, որ երեւի էր իւր քաջութիւնով և ծառայար նեռաձգութիւնով (1):

Վրիստոնէութիւնը, ինչպէս լամնայն տեղ, նոյնպէս և Հայաստանում շատ ձեռնադրեալ լուսաւորութեան տարածման: Այս նոր կրօնը թէպէտ և ընդունեց Հայոց ազգը դեռ առաջին դարում, բայց մինչև երրորդ դարու վերջը տարածվում էր շատ թղլ կերպով: Չորրորդ դարու սկզբում դուրս է դալի նոր քարոզիչ — սուրբ Վրիգոր Ա. լուսաւորիչը, որը հաստատում է վրիստոնէական եկեղեցին արդէն անշուրժ և անսասան հիմանց վերայ: Վրիստոնէութիւնը դառնում է տերութեան, այսինքն փրապետող, զիաւոր կրօն: Տէրութեան կառավարութիւնը ձեռնադրեալ լինելով նոր կրօնի տա-

(1) Մովս. Կոր. Աննակի. 1843 թ. Երես 81.

րաժման, ձեռնտու. էր լինում մի և նոյն ժամանակ և սպաս-
յին լուծաւորութեան տարածման իբրեւ զխաւոր միջոցներէն
մէկին՝ առաջին նպատակին հասնելու. համար. II. Պարիզոր
I. սուլտանի զորքերը թագաւորի օգնականութեամբ շատ
տեղերում լաց արեց ժողովրդական դպրոցներու. Ազաթանդե-
ղոս պատմագիրը, որ Տրդատի քարտուղար էր և ակումտտես
նկարագրած անցքերի, ասում է թէ՛ Տրդատը II. Պարիզոր I. սու-
լտանի առաջնորդութեամբ հրամայեց Զայաստանի բոլոր
դաստաններում ժողովել բազմաթիւ մանուկներ, մանաւանդ
քրմերի որդիքներ, կարգել հմուտ և արժանաւոր ուսուցիչներ
և ուսուցանել նոցա դրաղիտութիւն և նոր կրօն. և այդ նոր
դպրոցների ծախքը թագաւորը նշանակեց արքունի գանձա-
րանից (2):

Ասկած չկայ որ այս դպրոցները հաստատելու ժամանակ
աւքի առջեւ կար մի զխաւոր նպատակ. հարկաւոր էր որքան
կարելի էր շուտով պատրաստել քահանաներ և տոհմատու
հոգեւորականներ, որպէս զի աւելի շուտով ջնջուէր և արմա-
տախել լինէր կոտորածութիւնը և աւելի լաւ հաստատուէր
քրիստոնէական եկեղեցին: Ահա՛ ինչ պատճառով առանձին
ուշադրութիւն դարձուցած էր քրմերի որդւոց վերայ և ըստ
մեծի մասին նոցա ժողովեցին նոր դպրոցներում: Այսպէս նոր
կրօնը ձգեց հիմն դպրոցական լուսաւորութեան և որոշեց նո-
րա ուղղութեան կերպը:

Նոր դպրոցներում, համաձայն նոցա նպատակին, լացի
դրաղիտութիւնից ուսուցանվում էին կրօնական առարկաներ
կրօնագիտութիւն և սրբազան պատմութիւն, բնութեցանութե-

(2) Ազաթանդեղոս, Կ. Պոլս, 1829, եր 309-310:

վրժանէս և Երևատակէս, որք յետոյ Աթոռակոս եղան, նոյնպէս շատ լաւ պիտի իմանային յունարէն լեզուն, որովհետեւ II. Վերիգոր Լուսաւորիչը գիտ մանուկ հասակում Անսարիա տարուեցաւ և այնտեղ մեծացաւ, իսկ նորա որդիքը այնտեղ ծնուեցան և կրթուեցան: Մեծն Սահակ Աթոռակոս իւր կրթութիւնը ստացաւ Բիւզանդիայում, ուստի քաջ գիտէր յունարէն լեզուն, բայց ինչպէս երևում է նա զամ պիտի լինի և Աղեւնիայի դպրոցներում, որովհետեւ նա նոյնպէս քաջ գիտէր և Եսորոց լեզուն, և հայկական գրերը գանձելուց յետոյ իսկայն սկսեց նա հոյերէն թարգմանիչ Եսառուածաշունչը ասորերէնից: Եւքն II. Սեբրուլը թէպէտ, Խորենացու խօսքով (9), իւր ուսումը ստացաւ Ե. Կերսէսի մօտ, բայց ինչպէս երևում է նա եղաւ և Անսարիայի դպրոցներում, զուցէ և Աղեւնիայի դպրոցներում: Այսպէս հասաստւում է ոչ միայն նորանով որ նա քաջ գիտէր յոյն և ասորի լեզունները, որ պատճառով նա ուսուց աբղունական թարգման էր և քարաուղար, իսկ յետոյ թարգմանիչ սուրբ գրոց, նախ բերանացի եկեղեցիներումը կարդալու ժամանակ, և ապա գրաւոր հայկական գրերի կազմելուց յետոյ, — այլ և մի մութը ակնարկութիւնով նորա աշակերտի և կենսագրի — Աթորնի, որը տեսնէ թէ սուրբ Սեբրուլը՝ մանկութեան հասակում սովորելով հիւրենական (յունական) դպրութիւնը՝ յետոյ եկաւ Հայոց Երշակունի թագաւորների երկիրը (Հայաստան) (10): Եշակերտի և կենսագրողէ այս խօսքերը ցուցանում են որ II. Սեբրուլը ստացաւ իւր կրթութիւնը մի հեռու տեղ, երեւի

(9) Մով. Խոր. եր. 236.

(10) Աթորն, կենսագր Սեբրուլի, եր. 6.

Կենսորիայում կամ Ս. Պօլսում, ուր դուք եթե ուզարկել էր նորան Աերսէս մեծը (1), որով կարելի է բացատրել Մովսէս Խորենացու վերոյիշեալ ակնարկութիւնը, և յետոյ վերագարձաւ իւր հայրենիքը Զեոց Ս. Ստորոգը ինքն ժողովից մի քանի աշակերտներ և տարաւ նոցա Ադեսիայ և Մփղ քաղաքները, ուր նոցա բաժանեց երկու մասն և ունայ տեղաւորեց յոյն դպրութիւնն սովորացնող դպրոցներում, իսկ միւսները ասորի դպրութիւնն սովորացնող դպրոցներում (11)։

Աերսերեսալ պատմական ցուցմունքներով հաստատուում, մեր այն կարծիքը, որ հայկազն պատանիները մինչև հայկական դրերի դիւար, կամ նախ աւարտելով ուսումը Ս. Ղրիզոր Լուսաւորչից և նորա յաջորդներից հաստատած ազգային դպրոցներում և կամ ուղղակի, ուղարկուած էին լինում Զուսաց և Մտրոց դպրոցները յոյն և ասորի լեզուները դործնականապէս և հիմնաւոր կերպով սովորելու համար, նոյնպէս և բարձր լուսաւորութիւնը ստանալու համար։ Լոյս շատ ծանրակշիռ փաստ է հայկական ազգային լուսաւորութեան պատմութեան մէջ։

Հետեւելով Ս. Ղրիզոր Լուսաւորչի օրինակին, և նորա յաջորդները չէին թողնում ստանց ուղարկութեան ազգային լուսաւորութեան գործը և հաստատումին Հայաստանի մէջ նոր դպրոցներ։ Լոյսակա գործընակ Աերսէս (ինչպէս հաղորդում, չորրորդ դարու պատմագիր Փոստոս Բիւզանդացին) հաստատեց շատ տեղերում, Հայաստանի համարեալ բոլոր գաւառներում, դպրոցներ յոյն և ասորի դպրութիւնն, այսինքն յունարէն և ասորերէն լեզուները և դուք

(11) Պորիւն, երես, 91

իւն այդ ազգերի մէջ ծագկած գիտութիւնները սովորոցներու համար 12) :

Այս մասնականութիւնը, այսինքն Ս. Պփրկոր Առաւ-
 օրոյց մինչև մեծն Սահակ, հայկական դպրոցները բոլորովին
 ապահովացրած էին նիւթաւորապէս : Տրդատի նման, և միւս
 թագաւորները երեւի թէ չէին թողնում նոցա այս կողմից ա-
 ռանց իւրեանց խնամակալութեան : Այնչապէս և չլինէր, բա-
 ւական էր միայն Աթոռակոստների խնամակալութիւնը որ զըզ-
 րոցները ունենային նիւթաւոր ապահովութիւն : Այս դպրոց-
 ները գտանվում էին եկեղեցական իշխանութեան կառավարու-
 թեան ներքոյ և թէպէտ ունէին մի զլիւաւոր նպասակ—պատ-
 րաստիւ կրթեալ և ուսումնական քահանաներ և հոգեւոր-
 ականներ, բայց այնու ամենայնիւ նոքա բաց էին բոլոր դաս-
 կարգերի մանուկների համար և մատակարարում էին ընդհա-
 նուր կրթութիւն : Այս հանգամանքը մեծ նշանակութիւն ու-
 նի հայկական դպրոցների պատմութեան մէջ, որովհետև և
 յետոյ միշտ նոքա մնում էին հոգեւոր իշխանութեան կառա-
 վարութեան տակ և կրթում էին ծիական և հոգեւոր դպրոց-
 ների կերպարանք, բայց միշտ մատակարարում էին և ընդհանուր
 լուսաւորութիւն :

(12 Փոս. Բիւշ, զ. 4. 60.